

DANIELA KODAJOVÁ

Az 1848–1849-es forradalom szlovák emlékezete 1918-ig¹

A társadalomtudományok és velük összhangban a történetírás is használja a kollektív identitások fogalmát, melyek alapeleme, hogy bizonyos értékeket és képességeket tulajdonítanak a kiválasztott kollektívumnak (csoportnak, közösségnek, nemzetnek). A kutató eljárásának kiindulópontja a kollektív identitás, illetve identitások hordozójává váló kollektívum meghatározása. Akkor történik ez meg, amikor a közösség öntudatra ébred, és kialakul benne a saját közösségen belüli összetartozás-tudat, illetve a különbözőség érzete más közösségekkel és többek között mások szimbólumaival, jelképeivel és szertartásaival szemben. Mindezt azok az ismeretek teszik lehetővé, amelyeket magáról, rólunk, a saját történelemről és a kollektívum által vallott értékekről megszerez. Mindezekben a múlthoz fűző legfontosabb kollektív kapocsként fontos szerepet játszik az emlékezet, míg az önmagáról és a saját történelméről kialakult tudat erőteljes érzelmi köteleket tartalmaz. Az emlékezet fűzi össze a múltat és a jelent, miközben ez a kapcsolat a kollektívum megítélése szerint a jövőbe mutat. Ez egyfajta kirakójáték a történeti események elemeiből, annak megőrzése, tehát a történet, az események és a személyiségek átörökítése révén. Állandósult alakja nincs, mert az adott kor politikai igényei szerint aktualizálódik. Az emlékezet építőkövei közti válogatás során egyes darabok feledésre ítéltetnek, majd ismét élővé válnak. A manipulációs szándékok és technikák következtében az emlékezet a kollektívum fontos önmeghatározó stratégiájává válik. Ezen eljárások többsége a közösségi nyilvánosság fórumain érvényesül, az irodalomban, a publicisztikában, a művészetben, de megjelenik az ünnepélyeken is.

Az ünnepélyek általános jegye a megrendezettség: sűrítve ábrázolják a közösség fejlődését (győzelmeit vagy akár veréseit), kiváló személyiségeit, az elkövetkező nemzedékeknek szóló üzenetet. Az ünnepélyek által meg lehet mutatni

¹ Eredeti megjelenés: *Revolúcia 1848–1849 v pamäti Slovákov do roku 1918*. In: Macho, Peter a kol.: *Revolúcia 1848/49 a historická pamäť*. Bratislava, 2012. 143–164. A tanulmány a szerző által 2010–2012 folyamán, a *Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében* megvalósított 2/0089/10 sz. VEGA-projekt (*Oslavy ako identitotvorný fenomén na Slovensku v období modernizácie* Az ünnepélyek mint identitásképző jelenségek a szlovák régióban a modernizáció időszakában) keretében készült.

a folyamatos fejlődést, az aktuális hierarchiát a közösség keretein belül, s annak viszonyát a környező – hivatalos, szomszédos, baráti avagy ellenséges – közösségekhez. A megrendezéshez választott stratégiák mindig a kollektívum adott politikai viszonyait és szükségleteit tükrözik.

Az emlékezet nem lehet az egyetemes és egyöntetű igazság hordozója. Ellenkezőleg, többretegű, illetve maga is többféle – egyéni, helyi, hivatalos stb. – emlékezetek egymásra rakódása. Az egyéni és lokális emlékezet fejlődése többé-kevésbé spontán, míg a hivatalosat a véleményformáló intézmények alakítják – az állami propaganda, a sajtó, az iskola és a tankönyvek stb.

A forradalom mint fordulópont

A forradalom minden nemzet történelmében megjelenik a kor dokumentumaiban, illetve kiáltványok, memorandumok, menetelések (azaz látványos átvonulások olyan helyekre, ahol a közösség kinyilváníthatja a maga követeléseit, álláspontját, programját) formájában. Mivel a forradalmakban rendszerint igen drámaian és markánsan szembekerül az új és a régi, a saját és a másoké, fontosak az önmeghatározó jelképek is, melyekkel a szereplők a tettek mezejére lépnek. Lehetnek ezek zászlók, jelvények, szimbólumok, öltözékek, kendők, a vezetők arcképe, dalok, versek vagy egyéb irodalmi alkotások, amelyekben összesűrűsödnek az adott pillanat követeléseihöz, céljaihoz, hőseihez vagy áldozataihoz kötődő információk és érzelmek. Pontosan az adott nemzet vagy csoport céljainak szemszögéből informálnak általánosságban egykorú rölapok, proklamációk, újságok, utólag keletkezett irodalmi művek, a szereplők visszaemlékezései, színdarabok, festmények stb., rögzítvén az események emlékezetét. Nem kell ezeknek részletekbe menő leírásoknak lenniük, elég a szimbolikus ábrázolás, mert az adott közösség megérti jelentésüket. Az emlékezet által a drámai események érzékelését segíti maguknak a résztvevőknek, valamint az elkövetkező nemzedékeknek. A forradalommal együtt járó kielezett, drámai és sorsdöntő helyzetek határozottságot, lelkesedést, elszántságot, hősiességet, önfeláldozást követelnek, így azután emlékezetük mind-mind fontos építőkö egy olyan közösség, mint a nemzet önazonosság-jegyeinek megalkotásában. A forradalomból új hősök, vértanúk, követelések, jogok, egyes épületek és barikádok védői sorjáznak elő, de velük együtt az ellenfelek és az árulók is, akik ugyancsak az építkezés szükséges elemei. Kiválasztásukról nemcsak a síremlékek tanúskodnak, hanem az emléktáblák, az emlékművek, az irodalom (megjelennek elbeszélések, regények hőseiként, színdarabok szereplőiként), illetve a szóbeli emlékezet formái, mint a forradalmi dalok és versek is. Rögzülhet továbbá az emlékezet tárgyiasult

alakban is – jelvények, festmények, könyvnyomatok, fényképek, karikatúrák formájában.

A szlovák nacionalizmus feltételei közepette a megemlékezések és a hajdani események rekonstrukciója nem vagy csak kivételesen kötődött a forradalmárok és önkéntesek közvetlen tevékenységének színhelyeihez. Az emlékezet és az emlékezés helyeivé a forradalmi szereplők lakóhelye, a temetők és a családi közeg vált. A megemlékezések megrendezésének stratégiái inkább azok titokban tartására, semmint a nyilvánosság előtti prezentációjára irányultak, ez pedig természetesen bonyolulttá tette a forradalomra való emlékezést. Azonban a szereplők, illetve a nemzeti közösség későbbi képviselőinek köre a megnehezült körülmények ellenére is fenntartotta az események emlékezetét, amelyet ápoltak (és ezáltal megőriztek) a visszaemlékezések és az irodalmi alkotások.

A nemzeti mozgalom közössége a forradalom időszakát nem valamiféle epizódként fogta fel, amelybe a szlovákok önnön akaratuk, döntésük nélkül mintegy „belekeveredtek”. Ellenkezőleg, éppen az aktív részvétel patetikus felemlegése adott nekik bizonyos hősi dicsfényt, „a felhők fölé szárnyaló sólymokét”, jóllehet, hivatalos elismerés nélkül. Az egyéb ünnepélyek, például a nemzeti közösség által tisztelt személyiségek évfordulóival mellett kapott teret a forradalomra való emlékezés. Bizonyítja ezt, hogy a forradalom szlovák szereplőit hősnek tekintették, akik a szlovák nemzetet és politikai követeléseit láthatóvá tették a világ és annak hatalmasságai előtt. Ezen hősöknek megadott tisztelet egy volt a közösség belső életét, az aktuális pozíciók megszilárdítását vagy a reprezentatív posztokat viselő személyek leváltására irányuló törekvéseket alakító körülmények közül.

Az események a századot forradalom előtti és utáni korszakra osztották. A forradalomhoz konkrét szereplők konkrét – idealizált vagy ellenkezőleg, démonizált – tettei köthetők. Ráadásul, ha a sorsdöntőnek, politikailag meghatározónak tekintett esemény az emberek megítélésének kritériumává, tananyagká, történeti munkák tárgyává válik, és a közvélemény folyamatosan kapja a hivatalos értelmezését, akkor következményeit nemcsak a közvetlen szereplők érzékelik, hanem a későbbi nemzedékek sorsára is rányomja bélyegét, és politikai táborokra osztja az ország lakosságát. Az esemény emlékezete a mindenkori egész társadalom életének részévé válik.

1848 eseményei egyfajta választóvonallá váltak. A végbement változások és lefolyásuk módja az emberek, a családok, a nemzetek életét érintették, tekintet nélkül arra, hogy a valóságos vagy képzelt barikád melyik oldalán álltak, exponáltak magukat vagy passzívok maradtak. Még az sem számított, hogy a forradalmi kitörések színhelyén avagy attól távol éltek-e. Hogyan csapódott le egy ilyen sorsdöntő esemény a szlovákok történeti tudatában?

Megemlékezve ismerjük meg az emlékezetet

Az ember sorsa mindig egyéni sors, ám olyan kiemelt események esetén, mint 1848–1849 forradalmi, az egyéni emlékezetbe beleszövődtek olyan események is, amelyeket az egyes helyszíneken az emberek nem éltek át. Ellentétesen formálódott és deformálódott a győztesek és a legyőzöttek egymástól eltérő emlékezete, egymásra rétegződött a helyi szereplők lokális emlékezete és az iskola, a véleményformáló publicisztika, a művészet és az irodalom által formált hivatalos ideológia. Irodalmi és színházi témaként pedig az alkotói szabadság megengedett hozadékaként a forradalmak második életre keltek. Számos irodalmi és színpadi szereplőben ismert rá a korabeli olvasó valóságos történelmi személyiségekre, habár más név mögé rejtve, kitalált kapcsolatrendszerben és helyszíneken szerepeltek.

Bizonyos idő elteltével megjelentek a forradalom főszereplőinek vagy társaiknak a visszaemlékezései. Felidéztek a forradalmat, a forradalomba vetett reményeket és célokat, amelyeket elértek és amelyeket nem. Mindezzel a saját tetteikről, álmaikról, értékelésükről vallottak. A visszaemlékezések értéke elsődlegesen nem faktográfiai, hanem éppen a szerzők személyes megnyilatkozásában rejlik. Nemcsak akkori élményeikkel és érzéseikkel gazdagították a forradalom képét, hanem mérleget vonva, magyarázva, alátámasztva, elismerve, elutasítva vagy megbélyegezve értékelték, nemegyszer már a forradalom utáni tapasztalatok hatása alatt. Magyarországon egészen a Monarchia megszűnéséig minden egyéni karrier felívelése vagy hanyatlása attól függött, hogy az illető melyik oldalon állt 1848-ban, illetve a későbbiekben mennyiben azonosult álláspontjával vagy tagadta meg azt. Mint ahogy a forradalom is rányomta bélyegét az egyéni sorsokra, a családon belüli viszonyokra, egymás ellen fordította az egyes nemzetek tagjait, sőt az egyes nemzeti mozgalmakat is. Annak ellenére, hogy azok, akik 1848 tavaszán a forradalom forгатagába vetették magukat, általában egy szabadságharc szereplőinek látták magukat, csakhamar megmutatkozott, hogy a szabadság számukra nem volt univerzális, hanem számos alakban képzeltek el azt.

A szlovákok számára a forradalom első nyílt és hivatalos fellépésüket, politikai követeléseik megfogalmazását jelenti. Ám az akkori szlovák nemzeti vezetők csoportjának nézetei, tehát azoké, akik a nemzet nevében beszéltek és cselekedtek, nem tükrözték az összes szlovák álláspontját. Voltak a császárhű személyek, a magyarok forradalmának hívei, hallatták hangjukat a szláv orientáció képviselői, akik kollektíven első ízben a prágai Szláv Kongresszus nemzetközi fórumán léptek fel, kinyilatkoztatva szláv törekvéseiket, víziójukat. A forradalmak meghozták az érdekek és erők összehangolását, csakúgy, mint azok ütközését, vetélkedését, szétforgácsolását. Mindegyik politikai tábor a maga verziója sze-

rint emlékezett és értékelt, annak szellemében magyarázta a forradalom hozadékát és következményeit. Így azután a forradalom emlékezetébe utólagosan különböző értékelő mozzanatok keveredtek. Más a győztesek emlékezete, mint a legyőzötteké, más a magyaroké, mint a nem-magyaroké. Az emlékezet, illetve emlékezetek nemcsak sokrétűek, hanem egymás vetélytársai is lehetnek.

A szlovák írásokban és publicisztikában, Mikuláš Dohnány és Samuel Štefanovič alább említendő munkáit leszámítva, kizárólag az 1848–1849-es forradalomnak szentelt önálló munkával nem találkozunk. Ha említik, csaknem mindig vagy a nemzeti mozgalom forradalom előtti fejlődésének keretében jelenik meg, vagy a szlovákok kiegyezés utáni problematikus és problematizált Monarchiabeli helyzetének kezdeteként szerepel. Az 1918-as fordulatig a szlovák nemzeti mozgalom körében keletkezett, a forradalmat valamilyen módon említő szövegek elemzéséből kiderül, hogy van néhány állandó téma, másrészt feltűnnek egészen új motívumok, melyek utólagosan, az ország későbbi politikai fejlődésének megfelelően épültek be.² A forradalmi szereplők visszaemlékezései a maguk módján a közösségen belül zajló későbbi diskurzusba is beépültek, amennyiben a kortársak utaltak azokra, alapul vették a bennük szereplő tényanyagot és ítéleteket. Az alkotmányos szabadságjogokért folytatott harc kevésbé volt beszédtema. Habár a polgári szabadságjogok, jóllehet különféle módon csorbítva és oktrojált formában, a forradalom tartós vívmányai maradtak, nem lényegi elemei 1848 szlovák emlékezetének. Azokban a nemzeti tematika dominál, a közös szláv fellépés, az önkéntesek³ által folytatott hadjáratok, a császárhűségért kapott ellentételezés vagy annak elmaradása és a jelképek, melyek alatt a szlovákok felléptek a forradalmi események során.

Felkészületlenül érte a szlovákokat a forradalom?

A szlovákoknak a forradalomba való bekapcsolódását a szlovák kortársak a történelem színpadán történő fontos, de nem kulcsfontosságú fellépésként értékelték. 1848 súlyát nem a kiharcolt változásokban látták, hanem abban, hogy „láthatóvá váltak”. Ezzel a fellépéssel és a nemzeti követelések előterjesztésével a nemzeti mozgalom az írástudók kulturális mozgalmának szintjéről belső fej-

² Jelen szöveg különféle munkák, levelezések, hírlapi cikkek elemzésén alapul, ezek szerzői: Ludovít Stúr, Jozef Miloslav Hurban, Mikuláš Dohnány, Ján Francisci, Štefan Marko Daxner, Viliam Pauliny-Tóth, Samuel Štefanovič, August Horislav Škultéty, Ambro Pietor, Svetozár Hurban Vajanský, Jozef Škultéty, Július Botto. A könyvészeti adatok a konkrét idézeteknél megtalálhatók.

³ A szlovák *dobrovoľníci* az 1848–1849-ben a Szlovák Légión, majd a császári hadsereg keretében harcoló személy – a fordító megjegyzése.

lődése új szakaszába jutott. A szlovák nemzet érdekében agitálók szűk köre ki mert lépni a diák- és polgári vitakörök, az egyesületek, a szerkesztőségek világából, és politikai programmal mert kiállni a nyilvánosság elé. 1848-nak a szlovák közegben más a dinamikája, mint Párizsban, Bécsben vagy Pesten. Sem a szlovák szereplők, sem a későbbi generációk nem 1848 márciusával kezdik visszaemlékezéseiket, hanem szinte mindig visszanyúlnak a 40-es évek közepéig. Mintha e háttér nélkül nem lehetne kellő beágyazottsággal beszélni 1848-ról. A korabeli megfogalmazás szerint tetteken keresztül születik, teremtődik, épül és formálódik a nemzet. Ilyen tett volt a szlovák irodalmi nyelv 1843-as kodifikációja, majd azt követően a *Slovenské národné noviny* (Szlovák Nemzeti Újság) kiadása, melynek segítségével hatni tudtak célcsoportjukra, a nemzetre. „A nemzet újságja által vesz részt az ország, a haza közös ügyeiben”, jelentette ki Štúr, s ezért „szlovák újságot akarunk írni”.⁴ A levelezésből és a sajtóból kiderül, hogy magát Štúrt és a munkatársak legszűkebb körét váratlanul érte a forradalom. A márciusi eseményekre adott közvetlen reakciója bizonyítja, hogy meglepték a rohanó változások és a feltáruló lehetőségek. „Az, amit csak a távoli időkben vártunk, amiről azt hittük, hogy csak húsz, harminc, negyven év múlva érkezik el, immár itt van, mintha csak egyetlen éjszaka alatt ért volna ide – az ember alig hisz a tulajdon szemének, mikor körülnéz a világban, meghökkenve és lenyűgözve áll afölött, amit lát.”⁵ Ám eltökéltsége, hogy nem szabad elszalasztani az alkalmat, győzött a halogatás és a kivárás fölött. „Aki kér, mind kap, és aki zörget, annak megnyitják, ez az arany igazság, ezért nekünk is munkálkodnunk kell, hiszen szégyen és gyalázat lenne Isten és a világ előtt, ha még követeléseinkért sem tudnánk férfiasan kiállni.”⁶ Jozef Miloslav Hurban is hasonlóan reagált. Annak biztos tudatában, hogy a nemzetnek a saját nyelvén írott irodalomra és folyóiratra van szüksége, több mint egy éven keresztül próbált engedélyt szerezni a *Slovenské pohľady* újraindítására, ám mire végre megkapta, megváltozott a helyzet. 1848 márciusában úgy vélte, „nem az a feladatom, hogy csak üljek és írjak, hanem hogy elmenjek mindenhová, ahol elnémultak az élet hangjai.”⁷ A nemzeti mozgalom szereplői nemcsak hogy nem tagadták, hanem mindig is megemlítették, hogy a nagy akcióra nem voltak felkészülve. Ezt a későbbi kutatók is megállapították, mégpedig annak jeleként, hogy a nemzeti mozgalom ekkor még másokhoz képest kifejeletlen volt, még az utolérési szakaszban tartott. Tibor Pichler hívta fel a figyelmet az új összefüggésre, abban az értelemben, hogy a forradalom

⁴ Štúr, 2012/a. 119., 121. Németh Ádám fordítása.

⁵ Štúr, 2012/b. 203. F. Kováts Piroska fordítása.

⁶ Štúr, 2012/b. 207. F. Kováts Piroska fordítása.

⁷ Hurban, 1983/b. 135.

történelmi lehetőségeket hozott, „amelyekkel az akkor mozgósítható szlovák cselekvési kapacitás nem volt összhangban, ám nem megragadni ezeket aligha lehetett”.⁸ E szempontból a forradalmi események mintha derékba törték volna az ígéretes, fokozatos nemzetépítést, arra kényszerítve a nemzeti aktivistákat, hogy változtassanak taktikát, rögtönözzenek, kockáztassanak, ismeretlen útra lépve kísérletezzenek. Egy, a közelmúltban megjelent, a szlovák nemzetteremtés eszméjét tárgyaló kollektív monográfia szerzői ugyancsak úgy ítélték meg Štúr politikáját, hogy az nem vette tekintetbe az objektív lehetőségeket, a nemzeti mozgalom erejét, és egymást kizáró alternatívák után kapott. A kevesebb, mint két forradalmi esztendő során Štúr és csoportja szó szerint politikai bukfenceket hajtott végre. Az Ausztria föderalizálásába vetett hittől a közös szláv állam vízióján keresztül eljutottak addig, hogy Szlovákiát önálló koronatarományként ki kell hasítani Magyarországból. Mindezt abban a hitben, hogy forradalmi tettükkel elérik nemcsak a szlovák nemzet egyenjogúsítását, hanem egyben annak politikai instrumentalizálását is.⁹

Štúr kortársai és későbbi bírálói, főként Samuel Štefanovič és Jonáš Záborský rámutattak, hogy képtelen volt felmérni a nemzeti mozgalom valós lehetőségeit, s azt, hogy milyen esélyt hoztak a forradalmi napok. Štefanovič a politikai követelések megfogalmazásánál érvényesülő „fanatikus fatalizmusról és idealizmusról” beszélt.¹⁰ Ám mindketten jóval később fogalmazták meg nézeteiket, nem akkor, amikor az új helyzet következtében állást kellett foglalni és stratégiát kellett választani. Záborský az elsők között nyilatkozott a szlovákok forradalmi esélyeiről. Szerinte úgysem számított a választott taktika, mert a szlovákok érdekei, akár a már az 1848-as *Szlovák Nemzet Kívánságaiban* megfogalmazottak, akár pedig a szlovák önkéntesek fegyverei által, a császár érdekeit védve képviseltek, nem érdekeltek senkit. Záborský szerint 1848–1849 forradalmaiban olyan erők csaptak össze, melyeknek nem állt érdekében a szlovák követelések teljesítése. „A küzdelmet a németiség a magyarsággal folytatja; mi, szlovákok olyanok vagyunk, mint az ajtószárnyak közé szoruló ujjak. Akárki győzzön is, ránk vereség vár.”¹¹ Štúr követőinek köre, amelybe Záborský már a forradalom óta nem tartozott bele, keserűen fogadta ezt az önkéntes egységek jelentőségével szembeni kétkedést. Az önkéntesek emlékezete ugyanis, a szlovák nyelv kodifikációjával együtt fő pilléreként szolgált a Štúr-generáció nemzeti mozgalomban

⁸ Pichler, 1998. 33.

⁹ Krištof, 2011. 97–98.

¹⁰ Dohnány-Štefanovič, 1988. 19.

¹¹ Záborský, 1873.

elfoglalt helyének megítéléséhez. Záborský kétségbe vonta a szlovák önkéntesek császári udvarnak nyújtott nyílt katonai segítségével kapcsolatos számításnak, vagyis annak a reménynek a megalapozottságát, hogy a császártól valamiféle ellentételezést kapnak a szlovák kérdés megoldása formájában. Ezáltal nemcsak egy, a 19. század ötvenes, hatvanas éveinek szlovák politikai vezetőinek egyik mítosza omlott össze, hanem perifériára szorult az az igen vonzó történet is, hogy a szlovákok hogyan harcoltak fegyverrel a kézben a szabadságért és jogaikért.

„Zúg a harang, itt a szabadság, a nemzetek mind őt hallgassák!”

Az eseményekre adott politikai reakciókat illetően a szlovákok képviselői elismerték a felkészületlenséget, az improvizációkat. A forradalmi időszak irodalmi termésének emlékezetében viszont a pozitív megítélés az uralkodó. Az irodalmi, mégpedig a frissen kodifikált szlovák nyelven történő alkotótevékenység elkötelezett nemzeti munkának minősült. Nem kisebb szerepet róttak rá, mint hogy nemzetet hozzon létre (kristályosítson ki, neveljen ki) a szlovákokból. Egy rövid terjedelmű költemény könnyen megjegyezhető, és zeneisége folytán könnyen dallá változhatott, így aztán még könnyebb volt memorizálni, írástudatlan énekesek és szavalók is megtanulhatták. Az irodalmi romantika egyik fő témájának tekintette a szabadságot, a szabadságért folytatott harcot vagy a szabadságért hozott áldozatot. A költemények szóhasználata gyakran merészebb és lázítóbb, mint a vezércikké és a forradalmi röplapoké. Míg a forradalom előtt a költők nemzeti aktivitásra, nemzeti eszmélésre buzdítottak, arra, hogy be kell tagozódni a népek nagy családjába, közvetlenül a forradalom kitörése után egészen más nyelvezetre váltottak. Azonnal megjelent a pesti diákokat lelkesítő *Talpra magyar!* szlovák átdolgozása *Hor sa, Slováč!* (Talpra, szlovák!) címmel, Ján Botto tollából. Peter Kellner Hostinský (aki, miután Štúr Pozsonyból Pestre, majd Prágába távozott, lényegében egyedül maradt a *Slovenské národné noviny* szerkesztőségében) őrizte meg emlékirataiban a költemény szövegét azzal, hogy – főleg az első forradalmi napokban – milyen hatást gyakorolt a diákokra: ezernyi másolatban keringett a pesti és a budai szlovákok között.¹² Ám más szerzők sem késlekedtek. *Národná pieseň* (Nemzeti dal) című versében Jozef Miloslav Hurban új idők és lehetőségek eljövételét adta hírül, figyelmeztetve a harangzúgásra, mely harcra hívja a nemzeteket a jogokért, a szabadságért: *„Zúg a harang, itt a szabad*

¹² Vongrej, 1994. 56.

ság, a nemzetek mind őt hallgassák!”¹³ A másik elkötelezett költő, Janko Král’ *Krajinská pieseň* (Országos dal) című versében kijelentette: a kor azt követeli, hogy aktívan kapcsolódjanak be az eseményekbe. „Derengeni kezdett országunk fölött, édes testvéreim, menjünk, kérjük a szabadságot!”¹⁴ Karol Kuzmány olyan autoritásként magasztalta az uralkodót, aki szabadságot ajándékoz népeinek,¹⁵ Viliam Pauliny-Tóth pedig *Pozor Slováci!* (Szlovákok, figyelem!) című költeményével azt hirdette, hogy a szabadságról való álmodozás kora lejárt az új idők eljövetelével, hiszen ki szeretne továbbra is túrni vagy tespedni? „Ki kell állni a síkra, testvér testvér mellett, a szlovák lobogó alá, és karddal-kaszával pusztítani az ellenséget.”¹⁶ Más szerzők is írtak ebben a szellemben. Az esetek többségében a forradalmi költők és azok, akik az 1848-as szereplők első soraiban álltak, ugyanazon személyek voltak.

A szlovák költők tehát a forradalom híveinek bizonyultak, sőt alkotásaikkal bekapcsolódásra, tettekre buzdítottak. E pillanatokban költészetük valóban harangszóvá lett, mely harcba hívott vagy egyértelmű állásfoglalást sürgetett. Így is maradt meg negyvennyolc elkötelezett művészetének emlékezete a szlovák nemzeti mozgalom közösségében. Az irodalom „nemzetet vezető” szerepe a szlovák nemzeti diskurzusban lényegében az 1918-as fordulatig elfogadott. E megnyilatkozások érzékeltetésére elég idéznünk Hurban kijelentését: „Az irodalom az emberek és a nemzetek vezére; ő segíti át őket a lét és a dicsőség végzetes útvesztőinek homályán; ő a géniuszokból él, azok pedig vele töltekeznek, magát önmagának köszönheti és önmaga alkotóinak.”¹⁷

A forradalmi dalokat, amelyeknek hangjaira a szlovákok harcba szálltak, Mikuláš Dohnány jegyezte le elsőként. A forradalomról közölt visszaemlékezésébe beillesztette a Petőfi-költemény szlovák variánsát, a Botto-féle *Talpra szlovákok!*, csak éppen nem ezzel a címmel, hanem az első négy sort idézve: „Talpra, szlo-

¹³ 1848-ban gyakran megjelent a harang szimbolikája. A keresztény közegben a harangszó közös imára hív, jelzi a veszélyt, emellett felzeng a fontos ünnepi pillanatokban. Maga Hurban az 1848 áprilisában kiadott *Bratia Slováci* (Szlovák testvérek) című röpiratában is kihasználta a harangot mint jelképet. Az irat egyébként jellemző emléke a tette buzdító, az eseményekbe bekapcsolódni kívánó eltökéltségnek. „Csak nekünk, becsületes szlovákoknak rendeltetett, hogy más népek ajkáról hallgassuk a szabadság dalait? Hej, testvérek, nem, nem és nem! Bizony nem maradhatunk némák, amikor mások dalolnak, nem szolgálhatunk, mikor mások uralkodnak, nem küszhatunk, mikor mások emelt fővel járnak, és kétségbe nem eshetünk, mikor mások örömmünetet ülnek! Nekünk, becsületes szlovákoknak, nekünk is felzengett a szabadság harangja.” Hurban, 2009. 28–29.

¹⁴ Kraus, 1999. 71.

¹⁵ „Legfényesebb király urunk! Ismered-e nemzetedet? Űzd el a rabszolgaság rémét, adj szabadságot a hűséges népnek!” Kuzmány, 1993. 124–125.

¹⁶ Gombala, 1976. 54.

¹⁷ Hurban, 1983/a. 221.

vák, halld a hazát, / Itt az idő, tette fel! / Ezekben a béklyókban akartok elrothadni, / Vagy a szabadságot választjátok?” Ezenkívül beillesztette Hurban versét (*Národnja pjesen* – Nemzeti dal) és két másik dalt, amelyek a régi idők és a rabság jelképeinek számító deresek elégetésekor hangzottak fel.¹⁸

Az 1848–1849-es dalok következő, „óvatos” válogatása, némiképp leplező kötet cím mögé rejtve (*Venec slovenských národných piesní* – Szlovák nemzeti dalok koszorúja) csak fél évszázaddal később jelent meg.¹⁹ Ekkor, 1897-ben a gyűjtemény összeállítói a legismertebb darabokat érthető módon kihagyták, mert gyanút keltve azonnal a hazafiatlanság vádját vonták volna magukra. Ezenkívül több dalt a nemzeti mozgalom egyes tagjainak halála után, azok hagyatékában sikerült megtalálni, amikor a kutatók hozzájuthattak az iratokhoz.

Irodalomtudományunk feldolgozta az 1848–1849 eseményei iránt elkötelezett, azokra reagáló szerzők alkotásait, megállapította az egyes költemények keletkezésének idejét, a különböző másolatok esetén azonosítani tudta a valódi szerzőket, és a forradalom századik évfordulójára ki is adta ezeket.²⁰ A költemények irodalmi értéke ez esetben irreleváns. Nem művészi értékeik voltak fontosak akkor sem, amikor az élők sorából távozó Štúr-követők sírja felett társaik néha elénekelték ezeket. Mozgósító tartalmuk és a forradalom hónapjaiban kiváltott hatásuk alapján értékelték őket. Márpedig ezt e kordokumentumnak tekintendő szövegek napjainkig megőrizték. Árad belőlük a forradalmi lelkesedés, a pátosz, a halálmegvetés, ám egyben a félelem a haláltól, az árulástól, a bukástól, és örülnek a láthatáron csalókan feltűnő győzelemnek. Minden ott van bennük, amit a szereplők későbbi emlékirataiban olvashatunk. Ott van a hit, hogy a harc igazságos, s a császár valamiféle áldása rajta, tehát egyfajta nem hivatalos legalizációként is szolgáltak. 1848 szereplői számára, akiket az elkövetkező korszakban lázadónak, bujtogatónak, hurbanista csöcseléknek tekintettek, a „császár áldásának és egyetértésének” tudata bizonyos elégtételt jelentett, mely lemosta róluk a vádakat, akár volt ennek a császári áldásnak reális alapja, akár inkább csak a maguk vágyait vetítették ki.

Az irodalom által rögzítve az emlékezet hatékonyan megőrizhető. Ám komolytalan eljárás volna, ha csupán keletkezésük dátuma alapján értékelnék a fent említett szövegeket. Jóval később adták ki őket, túl merész lenne arra a következtetésre jutni, hogy a korabeli társadalom ismerte, emlékezetében tartotta őket. Fennmaradtak, tehát mindig volt bizonyos emléknym. A forradalmi szereplők, a költemények szerzői és a negyvenes és ötvenes évek szlovák szer-

¹⁸ Dohnány, 1850. 33., 148–149.

¹⁹ Venec, 1897.

²⁰ Kraus, 1973.; Rosenbaum, 1949.

kesztőségeiben dolgozók szűk körében élő darabok voltak, s úgy maradtak fenn, mint a forradalom és az önkéntesek hadjáratainak, saját fiatalságuk ideáljainak élő emlékezte. Ám ezt az emlékezetet limitálta a csoport kis létszáma. Korlátozott módon, egyfajta korabeli *protestsong*ként élhettek tovább. A forradalom után a negyvennyolcas aktivisták emlékezetében fennmaradtak, ám nyilvánossá nem teheték e dalokat, amelyek későbbi hatása a nemzeti társadalom fennmaradó részére nehezen nyomozható ki. Arra vannak adataink, mikor és hogyan keletkeztek, ki volt a szerző, kinek a hagyatékában maradtak fenn, milyen érzelmeket váltottak ki, ám arról, hogy énekelték, szavalták-e őket nem hivatalos találkozókon, csak közvetve, a későbbi korszak írásai alapján, illetve a Ján Botto, Janko Král' és mások költői életművének kiadásával kapcsolatos levelezésből értesülhetünk. 1848–1849 dalaiként és költészeteként említik őket.

1848 – emlékezet és folyamatos átértékelés: győztesekből becsapottak, majd hazafiatlanok

Az írott megnyilatkozások, a visszaemlékezések és a szlovákok forradalmi tevékenységét mérlegelő próbálkozások során folyamatos átértékelésbe ütközünk. A tényanyag nem változik, viszont alapvetően újradefiniálják a részvétel és az eredmény értelmét, a további politikai következményeket, melyek a részvételből eredeztethetően hatottak a szlovákságra, nemzeti mozgalmára és az országban elfoglalt helyzetére. Ebben a szellemben a forradalom emléke is átértékelődött, mert az 1848–1918 közötti egyes időszakokban az előbb ellenzéki, majd hivatalos magyarországi kormánypolitika más és más politikai értelmezést fogalmazott meg. Története, tényanyaga és eredménye nem, értékelése viszont változott. Ugyanazon egykorú források alapján más és más jelző, szövegkörnyezet született. Következett ez abból a tényből, hogy más volt a forradalom felfogása a szlovák és a magyar közegben, harmadrészt pedig a hivatalos udvari-császári politikában. A forradalom megközelítése jóformán tíz-tizenöt évenként változott, s a korrekciók következtében változtak az interpretációk, főleg az első két, említett közegben. A forradalom emlékezetében megjelentek a különböző generációs értékelések és időnként a Monarchia más nemzeti mozgalmainak értékelései, amelyeknek képviselői a nemzetet reprezentáló szereplőkről szóló emlékiratokat, történeti munkákat, illetve forradalmi tárgyú szépirodalmat adtak ki. Ugyancsak változott az emlékezés intenzitása és a témák kiválasztása – míg egyes elemeket hangsúlyoztak a szerzők, másokról szinte elfeledkeztek.

Már a forradalom hónapjaiban megszülettek az első szövegek, főként újságcikkek, költemények, különféle rölapok, memorandumok és naplók, akkor még

természetesen nem visszaemlékezés jelleggel, de rövidesen a forradalom által keltett emlényom meghatározó elemeivé váltak. Erős érzelmi alapon rendszerint személyes élményeket örökítettek meg. Szerzőik elsősorban leírásra, a tények rögzítésére törekedtek, emellett azonban a viharos eseményekben született különböző álláspontokat is magyarázni próbálták. Mikuláš Dohnány, az 1848–1849 eseményeivel foglalkozó első terjedelmesebb mű megírásakor naplójegyzeteket vett alapul. Az ő 1850-ben kiadott munkájára hivatkoztak később azok, akik bizonygatták, hogy a nemzet és vezetői nem voltak felkészülve a forradalomra. Ám Dohnánynál olvashatták azt is, hogy a szlovákok és vezetőik megállták a helyüket az események sodrában, hogy ezekből a zaklatott időkből a nemzet „dinamikusabban, nagyobb életerővel, bátrabban” került ki, „megismerte saját erejét és önmagát, mint más nemzetekkel egyenrangút”, hogy a forradalom volt az a régóta várt tett, ami során „a szlovákok, akik valódi, a magyaroktól elkülönült nemzeti egységnek érezték magukat, igazi öntudatra ébredtek, tudatosult bennük, hogy ők is képesek cselekedni”.²¹ A nemzetállás bevezetése – Dohnány számára ez a forradalom legmarkánsabb üzenete. A győztes hangján szól ez a munka, annak a félnek a hangján, amely igazságos harcot vívott jogaiért, és közös harcot az összes nemzet egyenjogúságáért, szemben a nemzetiségek iránt intoleráns magyar forradalom alapállásával. Dohnány újra és újra hangsúlyozta, hogy a szlovákok a császár oldalán álltak, hűségesek voltak hozzá, ismét csak ellentétben „a magyar rebellisek gyülevesz hadával”, akiket „a király és a nemzet törpelelkű árulóinak” nevezett. A közvetlen szereplő élményei az áldozatokhoz való hozzáállását is magyarázzák, miszerint ahol harc folyik, ott áldozatok is vannak. Önálló fejezetekben – *A szlovák vértanúk, Az akasztófára ítélt Šulek és Holub* – címmel külön fejezetben írta le, milyen hatással voltak a szlovák önkéntesekre a rögtönítélő bíróságok áldozatairól érkező hírek, milyen férfiasan viselték az elítéltek a vallatók durvaságait, emelt fővel fogadva az ítéletet, s 1849 tavaszán hogyan exhumálták sírjukat, megadva a tiszteletet, egyházi szertartás keretében méltó módon eltemetve őket.²² Dohnány *vértanúkról (mučeníci)* ír, ám ebben a szövegösszefüggésben – részben éppen az ő szövege nyomán – csakhamar terjedni kezdett a *mártírok (martyíri)* kifejezés is, a mártírium kérdése pedig a

²¹ Dohnány, 1850. 4., 137.

²² Dohnány, 1850. 124–132. Dohnány éppen ebben a részben mutat rá, hogyan alakult ki és rögzült a szlovák vértanúk emlékezete: „Három egész napon át hagyták függeni a mártírokat, kiknek arca végig ugyanolyan fehér maradt. A nép körében, mely őket ártatlanoknak tekintette, számos legenda kelt szárnyra emiatt. Hogy az akasztottak nem voltak akárcik, eléggé bizonyítja, hogy a nép tömegesen, vallásos lelkiülettel zarándokolt hozzájuk, s mondják, hogy az apró gyermekek is ott játszottak az akasztófák alatt.” Dohnány, 1850. 131.

forradalom emlékezetének önálló fejezetévé vált. Dohnány munkája hivatkozási alappá vált a szlovák vezetők, Štúr, Hodža és Hurban közötti egyenlenségek tárgyalásánál, amely részeket a szlovák nemzeti mozgalom rosszakarói gyakran kiragadtak a szövegből, túlhangsúlyozva azokat. Épp e viták kezdeteinek Dohnány által lejegyzett emlékezete lesz a leggyakoribb idézet a későbbi munkákban. Ezzel összefüggésben érdekes, hogy miközben teret szentelt a vezetők nézeteltéréseinek, mintha magyarázni is akarta volna azokat. Cselekedeteiket, amelyekre még mindenki jól emlékezett, időrendi sorrendben tárgyalta, de érdemként csak a záró bekezdésben foglalta össze: „Soroljam-e tovább a szlovák Vezetők eredményeit, érdemeiket, melyekkel ezek a trónhoz és a nemzethez hű személyek koszorúzták homlokukat. Ott élnek emlékezetünkben. A Vezetők azért érdemelték ki a nemzet háláját, mert a nemzeti nagyság kioltott eszméjét, elfojtott érzését felébresztették és lánggra lobbantották, kezébe kardot-puskát adva – lesütött szemét megtanították arra, hogy bátran szembenézzen a csillogó szuronyokkal, elnyomói ellenséges hordáival, sok százados elrejtettségéből, taktárságából ezt a nemzetet az európai élet verőfényére kivezették, és a gyalázott *szlovák* névnek becsületet és tiszteletet vívtak ki a világ előtt.”²³

Ugyancsak a forradalomra emlékezés első korszakához tartozik Samuel Vozár munkája,²⁴ mely egyébként irodalmunkban elsőként vetett számot a szlovák és a magyar álláspontok kibékíthetlensége által okozott károkkal. Szomszédokként és egyazon országot alkotó nemzetekként szerinte egymást nem ellenségnek, hanem természetes szövetségesnek kellene tekinteniük. Ám ez a hang túl korai volt még a fegyveres összeütközés után, akkor még a győzelem, a cselekvő harc számított értéknek, az, hogy bele mertek vágni. Pozitívumként volt jelen mindez a szereplők emlékeiben. A tegnapi harcosok szemében a konfrontációk megelőzését hirdetni gyávaságnak, az összeütközéstől való félelemnek tűnhetett csak.

A szlovákok csak 1851-ig érezhették úgy, hogy a győztesek oldalán álltak. A rövid korszaknak nem az önkéntes egységek feloszlásának aktusa, hanem a politikai rendszer változása vetett véget. Röpke ideig élt még a hit, hogy császárhűségükért a szlovákok elnyerik jutalmukat, várták, hogy ez az ország berendezkedésének átszervezését fogja jelenteni, hivatalokat, melyeken keresztül a szlovákok igazgathatják a területet, intézhetik ügyeiket. Eltartott egy ideig, amíg ezen eszme hirdetői tudatosították és feldolgozták a keserű igazságot. 1848-ban Viliam Pauliny-Tóth megállapította: „Mint e haza polgárai, szép sza-

²³ Dohnány, 1850. 137.

²⁴ Vozár, 1851.

badságot kaptunk, de mint szlovákok, azt nemzetiség nélkül kaptuk.”²⁵ Három évvel később sokkal keserűbbé változott ez a megjegyzés, amely a résztvevők tanúsága szerint az önkéntes egységek pozsonyi feloszlásának jelképes aktusa során is elhangzott 1849-ben. Teljes tiszteletadással felsorakozott az alakulat. Az önkéntesek szláv nemzeti dalok hangjai mellett átadták zászlaikat, és a szemle után feloszlott az alakulat. Volt egy szabadtéri istentisztelet, ahol a tábori lelkes „méltatta az alakulatnak a trón és a haza iránti érdemeit”, majd az osztrák himnusszal véget ért a feloszlás.²⁶ Jelen volt itt a magyar forradalom egyik exponense is, Pulszky Ferenc, s neki tulajdonítják a mondást: „A szlovákok azt kapták jutalmul, amit a magyarok büntetésül.”²⁷ Egyértelmű cinizmus árad az ellentábor képviselőjének e kijelentéséből. De napvilágot látott, és a következő időszakban már úgy vélték, a legtalálóbban fejezi ki azt, hogy a szlovákok hogyan „jöttek ki” a forradalomból. Egy idő után a szlovákok elfeledkeztek a kijelentés cinizmusáról, és elkezdték a szlovák írásokban is általánosan használni.

A forradalmat követően csakhamar lezárult a rövid, mozgósító versek kora, mérleget vonó szövegekre volt immár igény. Amíg az események emléke friss volt, a szereplők úgy vélhették, a hozadékokat és a veszteségeket pontosan látják. Ám hamar világossá vált, hogy nehéz megítélni mindezt abban a helyzetben, amikor az ország éppen csak konszolidálódott, és a vezetők mindkét oldalon sejteni kezdték, hogy Bécs nem lesz előzékeny szövetségesi iránt, a legyőzöttek büntetése pedig nem lesz igazán súlyos, mert az újabb lázadáshoz vezetne. Szlovák részről éppen ekkor jelent meg Jozef Podhradský *Holuby és Šulek* című drámája.²⁸ Átfogja az 1845 és 1848 közötti időszakot, hogy különböző rendű és álláspontú szereplők szemszögéből felmutassa a szlovák nemzet dicsőséges történetét. Említődnek benne valós személyek: Janko Král, Peter Hostinský, Samuel Jurkovič, Ján Kollár, Ľudovít Štúr, Jozef Miloslav Hurban és más, meg nem nevezett „Šturisták és Hurbanisták”,²⁹ továbbá kitalált alakok: név nélküli tisztek, ügyvéd, honvéd, karbanyíkok (azaz kocsmái kártyások), népviseletes lányok, parasztok. Közéjük tartozik mindenekelőtt a nemzetileg nem öntudatos szkeptikus, a bibliai nevű Ján Kaifáš. Az ő szerepe a folyamatos kérdés, hogy a főszeplőknek legyen alkalma válaszolni, ily módon nemzeti szellemben agitálni a

²⁵ Idézi Kemény, 1961. 305.

²⁶ Parafrázálva Houdek írását Houdek, 1970. 169–196.

²⁷ Houdek, 1970. 194.

²⁸ Podhradský, 1850.

²⁹ Ezzel a megnevezéssel csak Šulek színrelépésénél találkozunk, a 10. oldalon. A szerző egyáltalán nem vezeti fel: „Megérkezik Šulek, pozsonyi alumnus-helyért folyamodik. Ő is nagy szlovák, sőt Šturista és Hurbanista.” Érdekes a helyesírás is: a *szlovák* népvétet a szlovák helyesírás szabályaitól eltérően kisbetűvel, míg a *šturistát* és *hurbanistát* nagygyal írja.

szlovák nyelv mellett,³⁰ ünnepelni a szlovák nyelvű újság kiadását, védelmezni a nemzeti vezetőket és ténykedésüket, lefesteríteni a szlovák önkéntesek és a Nemzeti Tanács működését, a rögtönítélő bíróságok eljárását és ítéleteit, és fellépni a re-negátság ellen. A szerző a történetbe beleszötte az ellentábor alakjait is (honvéd, ügyvéd, kártyások), akik a kocsmában politizálva hangoztatták a nem-szlovák tábornak tulajdonított nézeteket. Kérdődik a szövegből a forradalmi változások és az azokról érkező rémisztő hírek keltette félelem és zavarodottság. Érdekes az emberek drámában megjelenő véleménye arról, hogyan zajlik egy forradalom, hogy képzeltek el a közeljövő fejlődését, amelyet magyar jellegűnek tartottak, és amelyhez csatlakoztak a helyi hivatalok képviselői (az ügyvéd): „Nincs már király... Elfoglaljuk Bécsset. A trónt elégetjük, a rezidenciát leromboljuk. Azután elfoglaljuk Cseh- és Morvaországot, felszabadítjuk Lengyelországot, ütünk ezzel az oroszokon egyet. És az egész egy nagy köztársaság lesz. Kossuth lesz mindenben a gouverneur [sic].”³¹ Az új rendet úgy képzelte bevezetni, hogy minden faluban felállítatna tíz akasztófát, és minden nap mindegyikre odakerülne négy szlovák. Egy év alatt a helyén volna minden. „Csak így lesz szabadság [az eredetiben is magyarul – a fordító megjegyzése]. Amíg egy szlovák lesz, addig szabadság nem lesz!”³² Kellő drámaisággal ábrázoltatik a statáriális bíróság ítélete: „Ez pánszláv! – Öljük meg! – Statárium elé!”³³ A szöveg nem magyarázza meg, hogy ki kicsoda, mik azok a rögtönítélő bíróságok, ki az a Jellasics bán stb. A forradalmi idők élő emléke vezette a szerző tollát. Feltételezte, hogy a néző/olvasó számára minden világos, mert még emlékszik mindezekre.

Akkoriban a drámát a legmagasabb rendű irodalmi alkotásnak tartották, ha tehát valaki a tárgyát drámában dolgozta fel, akkor számíthatott a szlovák nemzeti mozgalom tagjainak elismerésére, ám ezt a darabot mindez nem segítette

³⁰ Kaifáš pl. a következőt mondja a szlovák nyelvről: „Hát ez a Štúr-féle banda, amelyik kezdte kirángatni a sárból azt a tírják nyelvet, ezt a lipitói beszédet, kijózanodott már?” Podhradský, 1850. 13. Kaifáš alakja szó szerint kincset ér a nemzeti agitáció számára, nem tisztel senkit és semmit, így azután Holuby és Šulek ellentmondhat neki, és érvelhet a szlovák nemzeti mozgalom érdekében.

³¹ Podhradský, 1850. 191–192.

³² Podhradský, 1850. 192–195. Hurbannal kezdené a szlovákok likvidálását: megkínozná, életlen késsel egymás után levágná az ujjait, az orrát, a füleit, kivágná a nyelvét, majd jönne a kéz és a láb. Ezek egy irodalmi alak tervei, ám a Hurbannal kapcsolatos dokumentumokból tudjuk, hogy kapott fenyegetéseket, családját üldözték, tehát egy irodalmi szöveg ragadtathatja magát túlzásokra, de a fenyegetések egy része feltehetően a valóságban is elhangzott. Ezt a drámát úgy kell tekintenünk, mint amelyben a művészi megnyilatkozás keveredik a korabeli emlékekkel és azon fenyegetésekkel, amelyekkel a helyi hivatalok és fanatizált személyek illették a nemzeti mozgalom vezetőit.

³³ Podhradský, 1850. 194.

színpadra. Megjelent, de nem vitték színre, megmaradt könyvdrámának.³⁴ De ha nem is játszották, a nemzeti mozgalom tábora azért számon tartotta. Svetozár Hurban Vajanský többször említi *Literárne rozpomienky* (Irodalmi emlékeim) című esszéjében. Alapvetően bírálta a mű szerkezetét és az egyes szereplők kidolgozását, ám az összegzésben érdemként hangsúlyozta, hogy „ez az egyetlen emlékmű a szlovák nemzet első, legalábbis első öntudatos vértanúinak ismeretlen, elfeledett sírja fölött”, s mint ilyet, a szlovák közönségnek ismernie kellene, úgy is, mint azon időknek és hőseinek az emlékét. Ha ez mindmáig várat magára, „annak nem a darab gyengéi, hanem a mi közönyünk az oka”.³⁵

Az ötvenes évekhez köthető még egy mű keletkezése, a Ludevít Pavlovič név alatt megjelent *Szlovák diákok. Életrajzok* (Slovenskí žiaci, obrázky zo života), amelynek szerzője Jozef Miloslav Hurban, az önkéntesek egyik vezére, aki 1848-ban a többiek fölé emelkedett. Vele nevezték meg az önkénteseket, s míg a magyar közegben neve egyértelműen negatív kicsengésű, a szlovákban a *hurbanista* „a legjobb, ami csak van nekünk”, aki akár fegyveres harc árán is kiáll jogainkért.³⁶ A nemzeti követelések megvalósításáért vállalt harc egy olyan nemzet esetében, mely húsz évvel azelőtt még az ősi mondákban kereste a helyét, történelmét, rendkívül fontos jele az érettségnek. A Hurban-mű, ha fel is ismerhetők benne egyes valós események, egészében kitalált történet, a szerző szavaival *elbeszélés*. Fiatal férfiak történetén keresztül mesél a korról. Őt eltérő alkatú, természetű szlovák fiatal 1848–1849 napjaiban különböző helyzetekbe keveredik, köztük szerelmi bonyodalmakba és olyan jelenetekbe, amelyekből világossá válik, hogy a hurbanisták nemcsak a szabadságért harcoltak, de egy idő után arra vágytak, hogy vége legyen a hegyek között átélt küzdelemnek és nélkülözésnek, és hazatérhessenek végre.³⁷ Szimpatikus, ahogy Hurban, bár a valóságban vezető volt, megértette az egyszerű földművesek hazavágyódását. Elismerte, hogy bizonyos esetekben a hurbanisták rablással szereztek élelmet. Az emlékezet szempontjából az önkéntesek tevékenységével összefüggő eseményekről szóló cselekmény a végén válik érdekessé. Hurban itt értékelte, mi változott, amikor már „minden véget ért”. „Egyesek örültek a sok vész után kivívott győzelemnek, mások a sa-

³⁴ Rosenbaum, 1998. 148.

³⁵ Vajanský, 1989. 126.

³⁶ A különféle jelentéseket tárgyalja: Macho, 2007. 18–19. Csak bizonyos idő alatt állandósult a Štúr-követők megnevezése, a *štúrovci* mellett forgott a *štúristi* alak mint semleges kifejezés.

³⁷ „Szabadság alatt ő (azaz a nép) az úri terhek könnyítését értette, a jó utakat és az igazságosabb ítéleteket, ám hirtelen ott találta magát erdei vadként a hegyekben. Mélyen megrázta ez az egyszerű embert, és olthatatlan vágy fogta el a maga udvara, a földjei, legelői és szérűi után...” Hurban, 1853. 345.

rokban reszkettek a félelemtől.”³⁸ A győztesek–legyőzöttek kettősség azzal gazdagodik, hogy a változások mindenkit érintenek, függetlenül attól, melyik oldalon állt. Az elbeszélő egyben kifejezte meggyőződését, hogy ezek a változások (a jobbagyság eltörlése és a polgári szabadságjogok) tartósak lesznek. „Hazánk újjászületve néz az új kor elé.” S e hazában „a szlovák nemzet is szabadabban lélegezhetett...”³⁹

Az ötvenes évek temetői csendjében (ahogy ezt költőietlen korszakot költői jelzőkkel szokták emlegetni), keletkezett még egy szöveg, amely élt a lehetőséggel, hogy a politikai helyzet értékelését irodalmi műben rejtse el. Mikuláš Ferienčík *Královná plesu* (Báلكirálynő) című elbeszélése 1848 egyes eseményeit meséli el, „amely örökre emlékezetes év marad hazánk történelmében. A küzdelemben az egyik oldalon ragyogás, hatalom, kormányzás, pénz, ígéretek, a szabadság csillogása, a másikon az atyák uralma, a jog és a meggyőződés. A magyarizmus harca volt ez egyrészt a nemzetek, másrészt az örökletes hatalom ellen”.⁴⁰ A cselekmény itt is ellentétre épül. A szentnek és igazságosnak festett szlovák törekvésekkel szemben a Kossuth-hívek olyan rablóhordaként jelennek meg, amely pusztaságot hagy maga után. A helyi lakosság, tehát a szlovákok ezért is kelnek fel ellenük otthonuk, érdekeik védelmében. „A szlovákok is kibontották ekkor nemzeti zászlajaikat, hogy seregelhessenek alájuk a szlovák hősök, akik harcolni akartak a császár és a nemzet szent jogaiért.” A szlovákok harcának igazságosságát hangsúlyozó állítások mellett érdekes az a rész, amely azt világítja meg, hogy kik voltak a szlovák önkéntesek, azaz hogy milyen információkkal ismerkedhettek meg velük kapcsolatban a kortársak: „Az a hír járta róluk, hogy rablásaik során gyerekeket szegeznek élve a kapura, felégetik a falvakat, városokat, és amit nem tudnak magukkal vinni, azt állítólag megsemmisítik. Lehetséges ennél nagyobb aljasság?”⁴¹ Igen valószínű, hogy más konfliktusokhoz hasonlóan a szemben álló felek itt is hamis híreket terjesztettek az ellenségről, hogy a lakosságban félelmet keltsenek.

A Hurban-történet, a Podhradský-dráma és a Ferienčík-féle elbeszélés egyaránt szembeötlő vonása, hogy a szerzők az irodalmi szövegbe csempészték a negyvenes, ötvenes évek szlovák viszonyainak értékelését. Úgy tűnik, a politikai események ilyen nyílt értékelését szükséges volt irodalmi műbe, kitalált alakok mögé bújva rejtetni, akik között azonban feltűnnek valós személyek, programok és események 1848–1849-ből. A szerzők nem állítják, hogy az események igazi

³⁸ Hurban, 1853. 360.

³⁹ Hurban, 1853. 361.

⁴⁰ Ferienčík, 1853. 91.

⁴¹ Ferienčík, 1853. 100.

képét rajzolták meg, de nyilvánvaló, hogy művük nem rugaszkodik el teljesen a valós eseményektől. A határ nehezen állapítható meg, s úgy tűnik, éppen ez állt az alkotói szándék mögött. A maguk emlékei mellett támaszkodtak a hivatalos felfogásra, felidézik a politikai ellentábor nézeteit, hagyják, hogy hőseik szomorú sorsa beteljesüljön, de ennek ellenére éppen ők lesznek az erkölcsi győztesek. Az irodalmi alakok segítségével az általuk megálmodott történetet vihetik végig. Nem állítják, hogy ez a valóság, de azt szeretnék, ha épp ez a verzió rögzülne az emlékezetben.

A következő időszakban törvényszerűen változott a barikád másik oldalán álló magyarok képe. A hatvanas évek elején olyan művek születtek, melyek immár más szellemben tálták az egyazon államban átélt közös múltat. Nem az ellenségeskedés, az összeütközés, hanem a valós, bár nem mindig eszményi együttélés került előtérbe. Számos ilyen jelzést küldött pl. Štefan Marko Daxner, a forradalom egyik szereplője, a császár, illetve az akkori felosztás szerint a szlovákok oldalán harcoló önkéntesparancsnok: „Tiszteljük és szeretjük magyar szomszédainkat, sok közös anyagi és szellemi érdek köt össze minket.” Kiemelte, hogy a közös haza iránt a két nemzet kötelességei ugyanolyanok, és azokat teljesítették is, amikor a helyzet megkívánta. A haza és a birodalom védelmére a szlovákok, a magyarokhoz hasonlóan mindig megfelelő számban sorakoztak fel.⁴² Negyvennyolcat mérföldkönek tekintette a szabadság elnyerése szempontjából, ám megjegyezte, hogy „a magyarok nem megfelelően viszonyultak egyrészt a trónhoz, másrészt az összes többi nemzetiséghez”. Ítéletét azonban mindjárt tompította azzal, hogy a magyar forradalom e lépése, mely „nem felelt meg a valós élet szükségleteinek, a gögös arisztokrácia szelleméből eredeztethető”.⁴³ 1848 történéseiből Daxner még azt is megjegyezte, hogy „a tizenötezer fős” önkéntes alakulatok „rendes hadseregként, a községek önkéntes hozzájárulásából felállítva” tevékenykedtek, és a vármegyékben, ahol működtek, azt a feladatot kapták a törvényes kormánytól, „hogy tisztítsák meg az itt küzdő gerillanépségtől”⁴⁴ a területet, amit méltó módon meg is tettek. Ezzel a magyarázattal tudatosan azt sugallta, hogy a szlovákok nem általában a magyar forradalommal szemben léptek fel, hanem csak azon egységek ellen, amelyek de facto nem képviselték a magyar forradalmat, illetve a magyarokat, hanem a helyzetet kihasználva úgyszólván „útonálló” tevékenységet folytattak. Az 1848-ról, illetve a szlovák–magyar viszonyról szóló emlékezet egyes rétegei között ezt az emlékezésformát innovatív megoldásnak tartom. Nem a konfrontációra, hanem a megbékélésre irányul, ami

⁴² Daxner, 1861. 9.

⁴³ Daxner, 1861. 22–23.

⁴⁴ Daxner, 1861. 26.

a feszült viszonyok közepette pozitív üzenet. Daxner egyáltalán nem adta fel ezzel a szlovák követeléseket, de talált teret az álláspontok kölcsönös tisztázására, és úgy látta, fel lehet hagyni az intolerancia káros politikájával. Habár világosan megfogalmazta, hogy a szlovákok nem adják fel jogos követeléseiket, és felrótta az intoleráns magyar politika részéről elszenvedett sérelmeket, utalt a közösen megtett „ezeréves útra és a mindennapi kölcsönös előnyökre”, hangsúlyozta, hogy a szlovákok nem akarják örökké a sérelmeket felemlgetni, mert „soha nem voltunk a magyar nemzet ellenségei, nem akartunk azok lenni még akkor sem, amikor felejteni nem akarva hallgatni tanultunk”.⁴⁵ A közös történelem jóindulatú megragadása, és az a tétel, hogy a magyarokat az intoleráns uralmi politikába mindig a gögös arisztokrácia vitte bele, mely nemzetiségi eredetétől függetlenül mindig és mindenhol ugyanúgy viselkedik, és mindig „győz nála az átkos kasztszellem”, aligha tekinthető másnak, mint kéznnyújtásnak a magyar politika felé. E politikának pedig a tágabb magyarországi, tehát egyben szlovák érdekeket kell védelmeznie.

A hatvanas évek lelkesedése és a politikai légkör némi enyhülése közepette a szlovák nacionalizmus képviselői először építették ki az emlékezet egyéb közvetítő csatornáit, múzeumot, levéltárat, illetve egy kiadót, amelynek a nemzet történelméről és kultúrájáról szóló könyveket kellett megjelentetnie.

A *Matica slovenská*nak kellett volna mindezt biztosítania. Ismét előléptek 1848 szereplői, akiket a nyilvánosság arra ösztökélt, hogy jelentessék meg feljegyzéseiket, visszaemlékezéseiket. Mivel egyre többen távoztak az élők sorából a negyvenes évek aktivistái közül, a szereplők szükségét érezték, hogy megőrizték és rögzítsék a nemzeti történelem dicsőséges lapjainak emlékét. Ismét föltűntek az egykori önkéntesek zászlai, kokárdái, melyekkel annak idején a császár elé járultak, s velük voltak, amikor a császári hadvezetés előtt letették a fegyvert. Mindez hivatalos jelleget adott e lobogóknak és jelképeknek, egyfajta elismertséget fejezett ki.⁴⁶ Az új feltételek között a szlovákok fel tudtak lépni azon értékelés ellen, hogy ők a forradalomban lázadók, hurbanisták lettek volna – ez utóbbi, a korabeli magyar társadalom fülében negatív csengésű kifejezés valamiféle összecsődített és megtévesztett falusi gyülevész népség képét foglalta magába. Ismét ki lehetett domborítani a szlovákok érdemeit a császári érdekek védelmében, emlékeztetni a császár viselkedésére és azon kijelentésekre, melyeket a szlovákok megjutalmazásának ígéreteként lehetett értelmezni.

Ján Palárik is a közeledés szellemében írt a közös hazáról, Magyarországról és az általa az új Magyarország képviselőinek tartott liberálisok politikájáról.

⁴⁵ Daxner, 1861. 33.

⁴⁶ Škvarna, 1997. 144.

A hatvanas években született szövegeiben viszonylag gyakran jelenik meg a forradalom emléke. Saját korát a történelem által ritkán felkínált lehetőségnek tekintette 1848 következményeinek orvoslására: „Ha akkor a nemzeti gyűlölködés és a politikai szenvedélyek elvakították a testvéreket, most, az évtizedes tapasztalatok birtokában jöjjön az őszinte megbékélés és a józan, egészséges ítéletalkotás.”⁴⁷ A magyar politikusok megbocsáthatatlan hibájának tartotta, ha nem lennének képesek szakítani a kizárólag magyar érdekeket segítő politikával. A cikk végére Palárik egy szerény ihletettséggű verset illesztett, mellyel felidézte negyvennyolc harangjait, de most nem a szabadság, hanem a megbékélés hangjait hallván ki belőlük: „A Tátrától a Dunáig kiáltsák a szlovákok: megkondult nekünk a megbékélés harangja, dicsőség a magyar testvéreknek! E testvérekből a kiengesztelődésben feldereng a haza megváltása – felsejlik a szlovák nemzet arany szabadsága.”⁴⁸

A magyarországi nemzetek együttélése mellett Palárik kommentálta 1848 országgyűlési tárgyalásait és az akkor hozott törvényeket is, ezeket következetlennek minősítve. Forradalmi emlékei főleg az alkotmányos berendezkedés előnyeit ecsetelő eszmefuttatások. Igyekezett megmagyarázni, miért álltak a szlovákok 1848-ban Bécs oldalára. Az volt az oka, hogy „a szlávok hittek a nemzetiségi egyenjogúság evangéliumában, melyet Ausztria hirdetett nekik”.⁴⁹ Az ausztriai és a magyarországi szlávok számára mindig is vonzó volt a nemzetiségek egyenjogúsága. Palárik szerint 1848 helyesen felfogott üzenete a nemzetiségi viszonyok igazságos megoldása. A magyar politikán múltott, vajon megfejtí és teljesíti-e mindezt. Palárik meglátásában kimutatható egy új motívum. A forradalom kapcsán a szlovákokat eláruló, megcsaló, mellőző stb. és tanulni képtelen félként jelenik meg Bécs, míg a magyar oldalról feltételezte, hogy képes tanulni saját hibáiból, jóvátenni az általa okozott sérelmeket, igazságtalanságot. Őnála Budapest a szlovák érdekek ideális szövetségeseként jelenik meg. Már a közeljövőben várta a hibák orvoslását.

Az állami ideológia szolgálatában álló hivatalos emlékezet versus „szlovák emlékezet”

A szlovák-magyar megbékélés ígéretesen bontakozó lehetőségének az osztrák-magyar kiegyezés egy csapásra végét vetett. 1867 után a legdrámaibb fordulat

⁴⁷ Palárik, 1959/a. 40.

⁴⁸ Palárik, 1959/a. 54.

⁴⁹ Palárik, 1959/b. 89.

következett be a forradalom értékelésében: a magyarok kisajátították. Magyarországon csak az állami doktrína szellemét tükröző hivatalos értékelés volt érvényes, minden egyéb megnyilatkozás, főleg, ha a nem magyar nemzetiségek köréből jött, hazafiatlannak minősült. A magyar forradalmat a magyar szabadsággért vívott, a törökellenes harcokig visszanyúló küzdelem logikus betetőzésének látták. Március 15-ét állami ünneppé nyilvánították, a forradalom hivatalos értékelése bevonult a tankönyvekbe, és megjelent az olyan, nagy példányszámban kiadott kormánypárti újságokban, mint a *Vlast a svet*, a *Slovenské noviny* stb.

A forradalom hivatalos emlékezetének való teljes mértékű megfelelésre példaként egy olyan könyvet idézünk, amelyet hatalmas példányszámban adott ki a *Magyarországi Tót Közművelődési Egyesület* szlovákul, és amelyet a buzgó magyar hazafiaknak szóló fajsúlyos irodalmi műnek kiáltottak ki, a szerző különleges ajánlásával „minden, a hazához hű, lelkes szlováknak az égbenyúló Tátra alatt”. Szétküldték az iskolákba, jó tanulmányi eredményért, jutalomkönyvként kapták a diákok. Pechány Adolf *Dejiny uhorského boja za slobodu r. 1848–1849* (Az 1848–1849. évi magyarországi szabadságharc története) című munkájáról van szó.⁵⁰ Lapjai részletekkel szolgáltak az olvasó számára a magyar forradalom lefolyásáról. A szöveget számos, főleg a forradalmi hónapok és a magyar hősök dicső pillanatait ábrázoló kép tette érzékletessé. A szerző néhány oldalt a szlovákoknak is szentelt. A szlovák nemzetet passzívnak minősítette, vezetőit eltévelyedetteknek és becsvagyóknak, a Štúr-követőket „annak egykori diákjaiból összeállt, talán ha százfős, éretlen csoportként” határozta meg, a hurbanistákat pedig „talán ötszáz kopanyicsár”⁵¹ bandájaként, akik, élükön Hurbannal betörték Magyarországra. „E csürhét nézni is borzalom volt. A bécsi kocsmákban összeszedett, rossz külsejű csavargók, felforgatók, mindenféle öltözetű senkiháziak gyülevész serege. Vállra akasztott fegyverükkel nem kis riadalmat keltettek a békés falvak lakói között.”⁵² Míg a szlovák szerzők több ezer, jól szervezett, fegyelmezett önkéntesről írtak, a magyar sajtóban semmirekellő alakokként jelentek meg, s olyan minimalizált létszámmal, hogy felfoghatatlan, e maroknyi ember miként kelthetett akkora rémületet. Pechány azt hangsúlyozta, hogy e banda ellen a lakosság a gárdistáknál talált védelmet, „kiknek soraiba tömegével léptek be szlovákok”.⁵³ Az olvasó megtudhatta továbbá, hogy Štúrral-Hodzával és Hurbannal 1848-ban jogosan bántak bűnözőkként és hogy elfogásukra jutalmat tűztek ki.⁵⁴

⁵⁰ Pechány, 1908. 2.

⁵¹ Szlovákul *kopaničiar* – apró irtásfalvak lakói, főleg a Kis-Kárpátok térségében, a többség szemében az iskolázatlanság képviselői – a fordító megjegyzése.

⁵² Pechány, 1908. 81., 82.

⁵³ Pechány, 1908. 84.

⁵⁴ Pechány, 1908. 93.

Miközben mindig pompával, a széles nyilvánosság előtt zajlott a forradalom hivatalos ünneplése, a szlováknak tekintett iskolákban hazafiatlan cselekedetek vagy gondolatok vádjával gyakran folyt vizsgálat a diákok ellen. Okot adtak erre pl. a diákok által szervezett ünnepségek, ahol állítólag megemlékeztek a szlovák nemzeti mozgalomhoz kötődő személyekről és eseményekről. 1873-ban és 1874-ben pl. vizsgálat indult a nagyrőcei gimnázium ellen, azzal a váddal, hogy diákjai gyászruhát viseltek, amikor Hurban a hazaellenesnek minősített publikációs tevékenysége miatt államfogház-büntetését töltötte. Hasonló lépést váltott ki a Szlovák Nemzet Memoranduma (1861) évfordulójának megülvése. Abban az időpontban a diákok állítólag szlovák kokárdát viseltek, majáliskor a piros-fehér-zöld országos lobogó mellett a szlovák fehér-kék-pirost is kitűzték, és hordták a *Matica slovenská* címerét. A vizsgálóbizottság nem átalotta a tanároknak szegezni a kérdést: „Mit tettek Önök 1848-ban?“, jóllehet, negyed évszázad telt már el azóta.⁵⁵ A feljelentésekben, vizsgálatot sürgető beadványokban olyan helynek minősítették a gimnáziumot, ahol az ott működő „felvidéki pánszláv felforgatók” vádolhatók azzal, hogy „ezen iskola segítségével a gyűlölet mérget csepegtették a fiatalság érzékeny lelkébe, és mesterséges módon szaporítani tudták a magyar haza ellenségeinek számát”.⁵⁶ Az inkriminált eszközök között szerepelt a történelemtankönyv is, amely hazafiatlan szellemben szólt, csak a felső-magyarországi vármegyék történéseiről, tehát a szlovákok történelméről.

A szlovák mártírok és a vezetők szakralizálása

A hivatalos véleményformáló intézmények általános nyomására adott válaszként a szlovák oldal egyrészt bojkottálta a magyar forradalom pompázatos ünnepeit, másrészt erősítette a forradalmi megemlékezés egyes elemeit. Mindezekelőtt az önkéntes egységek tevékenysége és jelentőségük megítélése, továbbá a forradalom és a hivatali erőszak szlovák áldozatainak sorsa került előtérbe, idővel pedig a befeketített szlovák vezetők tisztára mosása is. Olyan szövegekkel válaszoltak, amelyekben szakralizálták a negyvennyolcas szlovák mozgalom központi szereplőit, és folyamatosan emlegették a szlovák mártírokat. A másik végletet képviselte Kossuthnak, mint a magyar forradalom jelképének a negatív képe.

A forradalom hivatalos magyar tálalása szerint a szlovák önkéntesek nem hadsereget, hanem hatékony vezetés, biztosítás és koordinálás nélküli csőcseléket

⁵⁵ Škultéty, 1889. Az 1874-es vizsgálat lefolyása: 153–180.

⁵⁶ Škultéty, 1889. 156.

alkottak. Ez a kép elfogadhatatlan volt az egykori önkéntesparancsnokok számára. Közülük többen – Hurban, Daxner, Francisci és Štefanovič – megírták visszaemlékezéseiket. A legérzékletesebb leírást Ján Francisci hagyta ránk. Felidézte a verbuválást, az ellátás és a kiképzés megszervezését, azt, hogy az egységek milyen hadműveletekbe kapcsolódtak be, s hogy milyen volt a kapcsolat az osztrák hadsereggel. Időbe került, amíg felfegyverezték a parasztembert és megmagyarázták neki, miért harcol, valamint meggyőzték, hogy vesse alá magát a katonai fegyelemnek. Ahogy Mikuláš Dohnány megjegyezte: „az alantas szellemű emberek nem fogják fel” a fegyelem szükségességét, amikor körülöttük mindenki szabadságról és egyenlőségről beszél. „A lelkes szlovák úgy képzelte, hogy ha már van szablyája, párviadalra tudja hívni az egész világot. Ilyen entuziazmus csak azt járja át, aki ezer éve leigázottan most karddal a kézben indul harcba jogaiért.”⁵⁷ Sok újonc nem is tudott bánni a fegyverekkel. Ezzel kapcsolatban Francisci megjegyezte, hogy „a legjobb lövészek és a legmerészebbek szinte mind orvvadászok meg csempészek”.⁵⁸ Azt is leírja, hogy ezeket a besorozottakat parancsnokaik csak hivatásos tisztek segítségével tudták felkészíteni a harcra. Tisztelettel adózik a császári hadvezetés által delegált Henrych Lewartovský munkájának, akitől „a szlovák nemzeti hadsereg összes tagja” fegyverzetet, egy teljes nyári egyenruhát és a fizetését kapta. Az egyenruha „keskeny kerek kalapból [állt], amelyet aki akart, tollal ékesített – az enyémen nagy fehér strucctoll lengedezett –, erős, világos vászoningból vörös szegéllyel, erős fehér vászonnadrágból, szintén vörös szegéllyel, bakancsból, szürke katonai köpenyből és fekete bőróvból lőszertartóval és szuronytokkal”.⁵⁹ Egy zászló alatt gyakorlatoztak és harcoltak, amelyet Francisci osztrák–szlovák lobogónak nevezett. Akkora volt, mint a többi gyalogsági zászlóaljé, „sárga mezőben a fekete osztrák kétfejű sassal és az anyag hosszában három, mintegy öt-öt centiméter széles, egy centi mélységben ezüst csipkével szegélyezett, fehér, kék és vörös szalag lengedezett”.⁶⁰ A leírás nyilvánvalóan cáfolja a rendezetlen, kiképzetlen gyűlevész népségről újra és újra felröppent híreket. A századok saját zászlajuk alatt is meneteltek, az egységek tehát már csak ennek köszönhetően is szabályosan azonosíthatók voltak.

⁵⁷ Dohnány, 1850. 36.

⁵⁸ Francisci, 1956. 202. Az önéletrajz először folyóiratban jelent meg, könyv alakban csak 1909–1910-ben. Francisci élete végén vetette papírra, tehát nem közvetlen reakció. Tárgyszerű szöveg, számos megtapasztalt vagy hallomásból ismert részletet tartalmaz, viszont a szerző sok helyen természetes módon bevallja: „ezt nem tudom, arra nem emlékszem”. Nem forrást akart alkotni, írói ambícióval visszaemlékezést fogalmazott.

⁵⁹ Francisci, 1956. 204.

⁶⁰ Francisci, 1956. 204.

Az önkéntes hadsereg és a császár oldalán tett szolgálat kapcsán egy másik parancsnok, Štefan Marko Daxner rámutatott, hogy a szolgálatért senki nem kapott kitüntetést, de hivatalt sem, habár az alakulatok feloszlásakor „kaptak olyan igazolást, amely közhivatalokra ajánlotta őket”.⁶¹ A császár iránti szlovák reményeket illetően Daxner leírta, hogy min alapult a császári ígérettel kapcsolatos emlék, illetve az, hogy a szlovákok képviselői valamilyen ellentételezésre tarthattak igényt: „Ő cs. és k. Felsege küldöttségünk előtt több ünnepélyes kihallgatáson (azaz audiencián) a *lojális* jelzővel illette nemzetünket. És nemzetünk a maga nemzeti intelligenciájával egyetemben méltó volt e megnevezésre.”⁶² Ez a magyarázat más fénybe helyezi a császártól várt jutalommal kapcsolatos stratégiát, megmutatkozik, hogy elsősorban a szlovák képviselő akaratára, nem pedig a császár konkrét ígéretére épült. Ennek a frusztrációs motívumnak, a szlovákok elmaradt jutalmának az emléke igencsak életképes, a szlovák közösség őrizte és őrzi máig, bár nem valóságos ígéreten, hanem feltételezett óhajon alapult. Ez az elvárás lehetett a szlovákok részéről akármilyen intenzív, nem kötelezte a császárt arra, hogy valóra is váltsa, a beváltatlan ígéret tehát beépült a szlovák negyvennyolcas emlékezetbe.

Ezen emlékezet része lett a szlovákok mártíriuma is, azaz a statáriális, illetve rögtönítélő bíróságok szlovák áldozatai. Ezt már a téma irodalmi feldolgozása rendkívül meggyőzően körvonalazta. Vilek Šuleken és mártírtársán, Holubyn, valamint Juraj Langsfelden kívül más szlovákok is a rögtönítélő bíróságok áldozatává váltak. Nem csak a kivégzettek tapasztalták meg a bírák (kínzók) rosszindulatát. Ján Francisci leírta, hogyan idézték be őt, hogyan bántak vele, és milyen hírük volt a rögtönítélő bíróságoknak. Amikor anyja megtudta, hogy fiát elítélték, kérvényezte, hogy elbúcsúzhasson tőle, és már hozta magával a vásznat, hogy „minket, akasztottakat majd levetet, és ebbe a vászonba csavarva eltemtet”.⁶³ Az erőszakkal ugyancsak szembesült a raboskodó Janko Král', aki előtt állítólag már felolvasták a halálos ítéletet, ám végül kiszabadult, de a bilincsek okozta súlyos sebekkel, „s az akasztófa alatt hirtelen megöszülve”.⁶⁴ Ugyanígy üldözték a vezetők családját is – Hurban fiatal feleségét gyermekével, Štúr bátyját, Karol Štúrt és idős apjukat – utóbbiak hamarosan meghaltak a forradalom után. Halálukat a nemzeti emlékezet annak a lelki feszültségnek tulajdonította, melyet a „Ludevít elfogásáról”, felakasztásáról stb. keringő hamis hírek keltettek bennük. Hurbanban hosszú évekkel később is feltolultak az emlékek erről az

⁶¹ Daxner, 1892. 306.

⁶² Daxner, 1892. 457.

⁶³ Francisci, 1954. 173.

⁶⁴ Brtaň, 1971. 162–163.

időszakról, amikor rettegést okoztak a mindenféle helybeli „Kossuth-csahosok”. „A Štúr-nevet mint hazaárulóét kürtölték szét az országban. Modorban Štúr (mármint Karol) személyes ellenségei alig várták, hogy megérkezzen Kossuth rendelete, ami alapján még Štúr gyermekeit is elfoghatják.”⁶⁵

A szlovák áldozatok a kollektív tudat fontos elemeként épültek be a széles körű emlékezetbe mártíriumuk történetével, akár részük volt benne, akár nem volt ilyen szerencsésük. A nemzetnek, mint harcban születő és formálódó közösségnek kellene a történetek súlyos harcról, elszánt harcosokról és áldozatokról. Ugyanígy szükséges a megnevezhető, hús-vér ellenség, aki ellen harcolni lehet. Kossuth Lajos ideális módon testesítette meg az ellenség összes tulajdonságát. Jelképe a magyar nacionalizmusnak. A szlovák vezetők vetélytársa volt, ráadásul olyan rivális, aki tündöklése pillanataiban akkora értetlenséggel viszonyult a szlovák követelésekhez, hogy, mondhatnánk, ő maga küzdötte fel magát ellenséggé – amihez azért a mindenféle szóbeszéd is hozzájárult. Hosszú lenne azon szövegek listája, melyekben ellenségként jelenik meg.⁶⁶ Az ő számlájára írták a forradalom felszítását,⁶⁷ az 1848 nem magyar szereplői ellen elkövetett erőszakot: „Szlovákián Kossuth kormányának parancsára megteltek a börtönök szlovák »izgatókkal«, akasztófákat emeltek mindenfelé... Hodžát, Štúrt és Hurbant törölte a honpolgárok sorából, és mindegyikük fejére ötven-ötven forintot tűzött ki.”⁶⁸ A leggyakoribb „rossz pontot” az intolerancia, továbbá a hatalom kisajátítása, mindenekelőtt azonban az övéi iránti nemzeti egoizmusa s az ország többi nemzetével szembeni ellenszenvé miatt érdemelte ki. Ez utóbbi érv főleg a szlovák közegben hatott, mert a Kossuth-család szlovák gyökerű volt, a kis Lajos gyakran járt a népét buzgón szerető turóci nagybátyjánál, akinél olvasni tanult: „a betűket szlovák ábécéskönyvből tanulta”. Tehát ráadásul még szlovák renegát is volt, amit minden nemzettudat súlyos bűnnek tart.⁶⁹ Az ellenségképre épülő emlékezetformálás különféle hamis vagy túlzó, ellenőrizhetetlen hírek beépülését is jelentette, mint pl.: „...a hadsereg Budának fordult, ezt Kossuth parancsolta. Azt is mesélték, hogy Kossuth felesége a budai királyi várban akart lakni”.⁷⁰ Ugyancsak e kategóriába sorolhatjuk szlovák nagynénje visszaemlékezését arról, hogyan mentette meg gyerekkorában Lajost, amikor az az udvaron beleesett a trágyagödörbe. Amikor 1848 után felhozták neki, hogy a magyar for-

⁶⁵ Hurban, 1983/a. 238.

⁶⁶ Macho, 2011.

⁶⁷ „Nem kell külön hangsúlyozni, mert közismert tény, hogy az 1848–1849-es forradalmi események az ő személyéhez köthetők.” Botto, 1908. 193.

⁶⁸ Pietor, 1905. 31–32.

⁶⁹ Pietor, 1905. 34–35.

⁷⁰ Francisci, 1956. 199.

radalom későbbi vezetőjét mentette ki, a szlovák sajtóban megjelent cikk szerint állítólag azt mondta, „ha tudta volna, hogy ilyen semmirevaló alak lesz belőle, inkább még lejjebb nyomta volna a szennylébe”.⁷¹ Az illetén adomák, melyeknek komoly szerző hitelt aligha adhat, ugyancsak az ellenségkép szertárának részei, és egészében véve a valóban megtörtént eseményeknél tartósabban rögzülnek az emlékezetben. A „mi” és az „ők” képe között ellentét feszül, s egymáshoz rendszerint nem közelíthetők.

A szláv kikötő

Szlovák szempontból 1848 még valami mást is jelentett: nemcsak a forradalom, hanem egyben a szlávok évét. A nemzeti vezetők részvételükkel a prágai Szláv Kongresszuson szélesebb nemzetközi fórum elé akarták vinni a szlovák kérdést. Sőt, ott voltak az egész vállalkozás megálmodói és szervezői között, s alaposan kivették a részüket a bizottságok munkálataiból, a kongresszusi anyagok előkészítéséből. Szlovákul a Kongresszusról máig nem jelent meg monográfia, ám az összejövétel a történeti irodalom gyakori témái közé tartozik. Az egykorú források, különösen a publicisztika kiemelt figyelemmel követte a tanácskozást. A szláv politika, illetve a szláv politikaként megnyilvánuló aktivitás (érdemes inkább kulturális kapcsolatokról szólni) modern jelenség a 19. század első felében. Ezen belül a szláv kölcsönösség az alakuló szlovák nemzeteszmé fontos eleme, szélesebb, szláv szárnyakat adott neki. Míg Magyarországon helyzetüket tekintve a szlovákok húzták a rövidebbet, a szláv világ teljes jogú fivérnek tekintette őket a szláv családon belül. A szláv nemzetek „családjában” a szlovákok ott voltak az alapító személyiségek között, megalkották a terminológiát, az ideológiát, és valóban adtak olyan nagyságokat a szláv világnak, mint Ján Kollár, Pavol Jozef Šafárik, Ľudovít Štúr stb. Amikor 1848-ban elindult a forradalom, és lehetségessé vált a társadalmi-politikai feltételek megváltoztatása, igen vonzó lett az egyenrangú nemzetek együttműködésén alapuló szláv alternatíva. A szlovákok számára a szláv kölcsönösség lehetőség volt arra, hogy ne osztrákként vagy magyarként mutakozzanak meg és megoldják államjogi helyzetüket. Ľudovít Štúr lelkes szavakkal ecsetelte a kongresszusi részvétel jelentőségét. Lehetőséget látott benne arra, hogy „a legújabb események háborgó tengerén” sikerüljön más megoldásra lelni, mint alávetni magukat a szlovák követeléseket elutasító magyar forradalom kénye-kedvének. A szlovák vezetők döntését, a szláv kártya kijátszását Štúr érzékletesen úgy fogalmazta meg, mint „behajózás a roppant

⁷¹ Pietor, 1905. 35.

szlávság csendes vizű kikötőjébe”, a maga prágai útját „a szlovák nemzet kiszabadítását” célzó munkának tekintve.⁷² Magán a kongresszuson a lelkesedés kissé alábbhagyott, mert az egyes szláv nemzetek képviselői képtelenek bizonyultak a közös fellépésre és a megegyezésre. Az egyik résztvevő, Hurban keserűen jegyezte meg, hogy ha az sikerült is volna, az eredmény akkor is csak egy határozat lett volna. Ám a szláv nemzetek rendkívül bonyolult helyzetét tekintve „itt a legékesszólóbb határozat sem érhet el semmit”, mivel a kongresszus semmiféle felhatalmazással nem rendelkezett.⁷³ Hurban nem titkolta, hogy az esemény összefüggött a német hazafiak által összehívott frankfurti előparlamenttel. Időtartamában a kongresszus 1848 rövid epizódja, ám mérföldkő a további szlávok közti kapcsolatok fejlődésére nézve. Lassan egyfajta szláv együttműködés alakult ki a nemzeti mozgalom tagjai, a tudósok és reprezentánsok között. Paradox módon úgy fogalmazhatnánk, hogy maga a rendezvény a konkrét eredményeinél mélyebb emléknymokat hagyott maga után. Elméletek, víziók születtek a szláv együttműködés különféle útjairól, amelyeknek a távolabbi jövőben egy szláv birodalom megteremtéséhez kellett vezetniük. A nemzeti mozgalom a szláv együttműködés roppant pajzsával fedezte magát. Különleges módon működik a Szláv Kongresszus emléke: jóformán senki sem emlékszik, hogy a szlávok ott mit végeztek el és milyen eredményre jutottak, ám fontossága mindenki számára nyilvánvaló.

A 19. század második felének nemzetileg elkötelezett szlovák diskurzusában, sőt valójában egészen az 1918-as fordulatig a politikai körülmények függvényében került elő vagy húzódtott háttérbe a forradalom témája. Új feltételek között új alakot öltve, az első, a tényekre összpontosító munkáktól a császár oldalán folytatott küzdelem hangsúlyozásán s azon várakozáson keresztül, hogy a támogatásért, az önkéntes alakulatok fellépéséért cserébe a szlovákok meg fogják kapni legalábbis azokat a pozíciókat, melyekből az állam által elismert nemzetiségként maguk intézhetik ügyeiket. A forradalom emlékezete a kiegyezés után teljesen kifordult, eltorzult. A magyarországi forradalomból magyar forradalom lett, a győztesekből hazafiatlanok, a legyőzöttekből uralkodó nemzet, mely elutasította a többi nemzetiség szabad nemzeti létre irányuló követeléseit. A hivatalos verzió erőltetése kiváltotta azt az időnként görcsös igyekezetet, mely teljesen más eseményekről emlékezett meg, még gyakoribb eljárásként pedig a történeteket ellentétes előjellel látta el. Ami a magyarok számára hősi volt, az a szlovákok szemében zűrzavar, központi személyiségüket, Kossuth Lajost pedig tiszteltlen módon, mindenféle, inkább pletykaként, semmint tényként kezelhető történetek

⁷² Štúr, 1993. 147.

⁷³ Hurban, 1884. 102.

szereplőjeként emlegették, hogy milyen gyáván, kishitűen fogadta 1849 nyarán a vereség híret, hogy diktatori hajlamai voltak, melyek kormányzósága alatt törtek elő belőle, hogy mennyire intoleráns volt, külföldre menekült stb. A szlovákok ugyanakkor a maguk hőseit igyekeztek annyira pozitív színben látni, hogy végül már a szentek dicsfényével övezték őket. Alapvető és feloldhatatlan ellentét fakadt abból, hogy míg a magyarok számára a forradalom újkori történelmük tartópillére lett, a szlovák közeg nem tulajdonított neki ilyen történelmi jelentőséget. Olyan időszakként értelmezték, amikor az ország minden nemzetéhez hasonlóan alkotmányos szabadságot kaptak, amikor első ízben léptek színre politikai követelésekkel (amivel egyébként a nemzetépítés folyamatának fontos szakaszát zárták le). Mivel a Kiegyezés után politikai igényeik érvényre juttatására nem volt lehetőségük, 1848 emlékezetében a Szláv Kongresszust tolták előtérbe, mint olyan nemzetközi politikai fórumot, ahol a szlovákok megfelelő módon kaptak teret és láttatták magukat. A forradalmi időszak nem halványuló értékének tekintették az önkéntes egységek létrejöttét és működését. Ezek emlékezete változott a legkevésbé, előtérben maradt császárhűségük, szabadságharcosként emlegették őket, a szépirodalmi feldolgozások pedig mindezt rögzítették az emlékezetben.

Rövidítések és irodalomjegyzék

1. Kiadott források

Botto

1908 Botto, Július: Snem debrecínsky a detronizácia Habsburgovcov v roku 1849. In: *Slovenské pohľady*, 28. (1908)

Daxner

1861 Daxner, Štefan Marko: *Hlas zo Slovenska*. Pešť, 1861.

1892 Daxner, Štefan Marko: Po roku 1849. In: *Slovenské pohľady*, 12. (1892)

Dohnány

1850 Dohnány, Mikuláš: *Historia povstaňja slovenskjeho z roku 1848*. Skalica, 1850.

Dohnány-Štefanovič

1988 Dohnány, Mikuláš-Štefanovič, Samuel: *Slovenské povstanie 1848-1849*. Ed.: Kraus, Cyril. Bratislava, 1988.

Ferienčík

1853 Ferienčík, Mikuláš: Kráľovná plesu. In: *Nitra*, 5. Skalica, 1853.

Francisci

1956 Francisci, Ján: *Vlastný životopis*. Bratislava, 1956.

Hurban

1853 Hurban, Jozef Miloslav: Slovenskí žiaci, obrázky zo života od Ludevíta Pavloviča. In: *Nitra*, 5. Skalica, 1853.

1884 Hurban, Jozef Miloslav: Ľudovít Štúr. In: *Slovenské pohľady*, 4. (1884)

1983/a Hurban, Jozef Miloslav: Karol Štúr. Náčrt života a ducha. In: *Dielo*, 2. Bratislava, 1983.

1983/b Hurban, Jozef Miloslav: Slovensko a jeho život literárny. In: *Dielo*, 2. Bratislava, 1983.

2009 Hurban, Jozef Miloslav: Hurbanov leták Bratia Slováci! a línia slovenského národného hnutia. In: *Od revolúcie 1848–1849 k dualistickému Rakúsko-Uhorsku: počiatky politickej emancipácie Slovákov a formovania modernej spoločnosti. Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov*, 10., Ed.: Podrimavský, Milan. Bratislava, 2009.

Kuzmány

1993 Kuzmány, Karol: Na deň 16. marca 1848. In: *Sláva šľachetným*. Ed.: Vongrej, Pavol. Bratislava, 1993.

Palárik

1959/a Palárik, Ján: Otázka národnosti a nasledovne i literatúry pri novom politickom preporení Uhorska. In: Palárik, Ján: *Za reč a práva ľudu*. Ed.: Gašparík, Mikuláš. Bratislava, 1959.

1959/b Palárik, Ján: Účel Austrie pod centralizmom a dualizmom. In: *Za reč a práva ľudu*. Ed.: Gašparík, Mikuláš. Bratislava, 1959.

Kemény

1962 Kemény G. Gábor (szerk.): *A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből*. Válogatás hét évszázad írásaiból. Budapest, 1962.

Pechány

1908 Pechány, Adolf: *Dejiny uhorského boja za slobodu r. 1848–1849*. Budapešť, 1908.

Pietor

1905 Pietor, Ambro: *Nápor – Odpor. Ako postupovala maďarisácia v Uhorsku*. Turčiansky Sv. Martin, 1905.

Podhradský

1850 Podhradský, Jozef: *Holuby a Šulek. Smutnohra v 5 jednáňu*. Pešť, 1850.

Škultéty

1889 Škultéty, August Horislav: *Pamäti slov. ev. a.v. gymnasia a s ním spojeného Učiteľského semeniskavo Veľkej Revúci*. Ružomberok, 1889.

Štúr

1993 Ľudovít Štúr: *Slovanstvo a svet budúcnosti*. Bratislava, 1993.

2012/a Štúr, Ľudovít: Tudósítás a Slovenské národné novinyról és az Orol tatránkyról. In: *A szlávok és a jövő világa. Válogatott írások*. Vál., az előszót és a jegyzeteket írta: Demmel József, utószó: Chmel, Rudolf. Pozsony, 2012.

2012/b Štúr, Ľudovít: Új kor. In: *A szlávok és a jövő világa. Válogatott írások*. Vál., az előszót és a jegyzeteket írta: Demmel József, utószó: Chmel, Rudolf. Pozsony, 2012.

Vajanský

1989 Vajanský, Svetozár Hurban: *Literárne rozpomienky*. In: *Literatúra a národ. Kritiky a články*. Bratislava, 1989.

Venec

1897 *Venec slovenských národných piesní*. Turčiansky Sv. Martin, 1897.

Vozár

1851 Vozár, Samuel: *Hlas od Tatjer*. Banská Bystrica, 1851.

Záborský

1873 Záborský, Jonáš: *Slovenské povstanie pred súdom*. In: *Národné noviny*, 4. (1873) 33. sz.

2. Szakirodalom

Brtaň

1971 Brtaň, Rudo: *Postavy slovenskej literárnej minulosti*. Bratislava, 1971.

Gombala

1976 Gombala, Eduard: *Viliam Pauliny-Tóth. Život a dielo*. Martin, 1976.

Houdek

1969 Houdek, Ivan: *Bratislava v revolučných rokoch 1848–1849*. In: *Bratislava. Spisy Mestského múzea v Bratislave, Zv. 5.*, 1969. Martin, 1970.

Kraus

1973 Kraus, Cyril: *Generácia v pohybe. Vývinové problémy štúrovskej literatúry*. Bratislava, 1973.

1999 Kraus, Cyril: *Slovenský literárny romantizmus*. Martin, 1999.

Krištof

2011 Krištof, Pavol: Romantický a neromantický nacionalizmus L. Štúra, J. Záborského a Š. Launera. In: *Idey slovenského národotovorného myslenia. Studia minora*. Ed.: Martinkovič, Marcel. Trnava, 2011.

Macho

2007 Macho, Peter: Štúrovci a hurbanisti – identity skryté v slovách. In: *Historická revue, časopis o dejinách spoločnosti*, 18. (2007), 3. sz.

2011 Macho, Peter: *Lajos Kossuth v diskurze slovenského nacionalizmu*. Elhangzott a 2011 decemberében, Prágában rendezett „Az én hőszöm – a te ellenséged” c. konferencián (megjelenés alatt).

Pichler

1998 Pichler, Tibor: *Národovci a občania: O slovenskom politickom myslení v 19. storočí*. Bratislava, 1998.

Rosenbaum

1949 Rosenbaum, Karol (ed.): *Bije zvon slobody*. Martin, 1949.

1998 Rosenbaum, Karol: Holuby a Šulek Jozefa Podhradského. In: *Literárny archív*, 33. Martin, 1998.

Škvarna

1997 Škvarna, Dušan: Národné symboly – integrácia dovnútra, dezintegrácia smerom navonok. In: *Cesta moderných slovenských dejín*. Banská Bystrica, 1997.

Vongrej

1994 Vongrej, Pavol: *Dvaja romantici. Prípad Janko Král' a Ján Botto*. Martin, 1994.

Fordította: Ábrahám Barna